

4. Meshcheryakova, O. 2019. "Filosofiya prava v sisteme filosofii i yurisprudentsii" [Philosophy of law in the system of philosophy and jurisprudence]. Russian journal of legal studies, 6 (19): 22-27. <https://doi.org/10.17816/RJLS18473/C-22-27>.

5. Mordovtsev, A., Mamychyev, A. 2016. "Pravovoy mentalitet kak osnovaniye issledovaniya natsionalnogo prava i publichno-vlastnoy organizatsii v XXI veke" [Legal mentality as the basis for the study of national law and public authority organization in the XXI century]. ANI: ekonomika i upravleniye, Azimuth of Scientific research: economics and administration 5(17): 444-447. Accessed November, 2021. <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoy-mentalitet-kak-osnovaniye-issledovaniya-natsionalnogo-prava-i-publichno-vlastnoy-organizatsii-v-xxi-veke/viewer>

6. Ovchinnikov, A. 2010. "Germenevtiko-fenomenologicheskaya kontseptsiya prava" [Hermeneutic-phenomenological concept of law]. Severo-Kavkazskiy yuridicheskiy vestnik,

North Caucasus Legal Vestnik 2: 14-21. Accessed November, 2021. <https://cyberleninka.ru/article/n/germenevtiko-fenomenologicheskaya-kontseptsiya-prava-chast-i/viewer>

7. Kharchenko, S. 2019. "Concept of "absolute right" of G. Hegel in modern changing world." Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriya : Filosofiia. Kulturolohiia, Proceedings of the National Aviation University. Series: Philosophy. Cultural Studies 2(30): 91-94. <https://doi.org/10.18372/2412-2157.30.14430>

8. Kharchenko, Yu. 2020. "Timeless and extra-space essence of the universal integrity: topological trivergence of the spiritual, material and virtual worlds." Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriya : Filosofiia. Kulturolohiia, Proceedings of the National Aviation University. Series: Philosophy. Cultural Studies 2(32): 19-23. <https://doi.org/10.18372/2412-2157.32.15099>

С. П. Харченко

«КОНФРОНТАЦИЯ» ПРАВОВЫХ И НЕПРАВОВЫХ ДЕЙСТВИЙ: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

Аннотация. Показано, что нивелирование естественного права как базовой традиции, порождает «новую нормальность», в которой нет границы между правовым и неправовым действием. Целью исследования является анализ содержания терминов «правовое действие» и «неправовое действие» с целью их дальнейшей концептуализации. Ключевой задачей стало осмысление феномена «конфликта» между правовым действием и неправовым действием в терминах философской онтологии, социальной философии, философии права. Применение философско-правового, философско-лингвистического, а также компаративного методологических принципов позволили продемонстрировать, что социальное познание правовой действительности протекает с использованием процедур понимания, интерпретации, освоения социальной реальности, однако полное понимание отсутствует, что и порождает конфронтацию между правовым действием и неправовым действием. Делается вывод, что «правовое действие» формирует базовые принципы правового поведения как социально значимой внешней практической деятельности. «Неправовое действие», в свою очередь, является противоположным фактором, нарушающим баланс общественных отношений, нивелирующий или уничтожающий традицию.

Ключевые слова: правовое действие, неправовое действие, естественное право, действующее право, традиция, правовая действительность.

С. П. Харченко

«КОНФРОНТАЦІЯ» ПРАВОВИХ І НЕПРАВОВИХ ДІЙ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР

Вступ. Визначено, що соціокультурна, політична, економічна, управлінська, господарська, а також правова обумовленість дії права формують його специфічне системоутворююче ядро. Право має зовнішню площину, яка пов'язана з формами і методами права, правовими законами, правомірною поведінкою суб'єктів права, а також внутрішню площину, яка формує поточне розуміння права в контексті його історичної динаміки. Правова дія виникає з ядра природного права, пов'язаного з потребами та інтересами людей, а також визначає якість державної влади. Держава, в свою чергу, забезпечує умови для правової дії, оскільки виробляє спеціальні механізми, які призначені для правового регулювання. Зміна смислового ядра права, поступове нивелювання природного права як базової традиції, відмова від традиції як такої, породжує нову реальність і «нову нормальність», в якій немає межі між правовою дією і неправовою дією. **Метою дослідження** є аналіз змісту термінів «правова дія» і «неправова дія» з метою їхньої подальшої концептуалізації. **Ключовим завданням** стало осмислення феномену «конфлікту» між правовою дією і неправовою дією в термінах філософської онтології, соціальної філософії, філософії права. **Методологія і результати дослідження.** Філософсько-правовий, філософсько-лінгвістичний, а також компаративний методологічні принципи допомогли показати, що соціальне пізнання правової дійсності дійсно протікає в процедурах розуміння, інтерпретації, освоєння соціальної реальності, однак повне розуміння не завжди присутнє, а іноді відсутнє взагалі, що й породжує конфронтацію між правовою дією і неправовою дією. Якщо «інтерпретація» підмінює «розуміння», тоді всі природні канони руйнуються, включаючи канони природного права. **Обговорення.** Показано, що традиції у міжнародній та міжкультурній правовій дійсності є різними, тому вони й не збігаються, і конфронтація між правовою дією та неправовою дією наростає. Однак у межах нової глобальної правової нормальності правове регулювання нерідко здійснюється як однобічний механізм, що діє в рамках якоїсь однієї ціннісної моделі, непридатної для носіїв різних правових традицій. У **висновках** «правову дію» представлено як фактор, що зберігає деякий справедливий баланс у суспільстві, а також є похідною правової держави, яка все ще продовжує формуватися під впливом природного права, традиції, канону як базових підвалин суспільства і держави. Доведено, що «правова дія» формує базові принципи правової поведінки як соціально значущої зовнішньої практичної діяльності, що оцінюється з різних позицій: політичної, правової, моральної. «Неправова дія», в свою чергу, є протилежним фактором, що порушує баланс суспільних відносин, нивелює або знищує традицію. «Неправова дія» породжує «протестну нетрадиційність», що, в свою чергу, порушує порядок, норми, правила поведінки, табу, створює штучні традиції.

Ключові слова: правова дія, неправова дія, природне право, чинне право, традиція, правова дійсність.

УДК: 17.023.504 (045)

Н. А. Ченбай

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ЯК ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Національний авіаційний університет;
e-mail: chenbai@gmail.com; ORCID: 0000-0003-3744-3166

Анотація. У статті аналізується феномен екологічної свідомості, обґрунтовується його соціокультурний та цивілізаційний вимір. Показано, як кризові явища в європейській культурі та цивілізації зумовили необхідність формування глобальної свідомості, яка існує в зв'язках із іншими формами суспільної свідомості, які також екологізуються. Проілюстровано, що накопичення проблем, пов'язаних із поглибленням екологічної кризи на планеті,

зумовило необхідність зародження нового напрямку філософських досліджень – екологічної філософії; зроблено акцент на проблемі інтеграції екології й філософії в сучасному філософському і науковому знанні.

Ключові слова: екологічна філософія, екологічна свідомість, цивілізація, культура, екологічна криза, глобальні проблеми.

Вступ

На початку минулого століття у європейських філософських колах дослідники почали активно обговорювати кризу європейської культури і цивілізації, яка згодом охопила весь світ. У наш час вона постала у формі глобальних проблем, кількість яких продовжує невпинно зростати. Всебічний аналіз ситуації, що склалася в світі в останні десятиліття, дозволив фахівцям констатувати, що найбільш постраждалою виявилася людина як така, оскільки більшість країн світу, не знаючи інших шляхів для успішної самореалізації, обирали той шлях розвитку, яким рухалися промислово розвинуті країни Західної Європи та США. І тому сьогодні не тільки філософи і вчені, а й політики всіх країн світу шукають шляхи виходу з тієї критичної ситуації, яка складається в усіх сферах суспільного життя.

Особливо гостро питання про майбутнє нашої цивілізації постало з насуванням екологічної кризи, глибину і масштабність якої одними з перших усвідомили фахівці-екологи і прогнозували можливі наслідки недбалого ставлення до природи. Виклики глобального порядку, з якими зіткнулося людство в останні роки, в тому числі пов'язані з розповсюдженням вірусної інфекції COVID-19, переконливо доводять, що саме екологічна проблематика демонструє рівень самосвідомості як суспільства загалом, так і окремої людини. Невипадково в працях із філософських проблем екології дедалі частіше обґрунтовують думку про те, що життєвою потребою сьогодення стає формування екологічної свідомості як особливої форми суспільної свідомості та необхідність екологізації всіх інших її форм.

Мета дослідження

Метою даного дослідження є виявлення змісту феномену екологічної свідомості, а також тих трансформацій в європейській культурі і цивілізації, що зумовили необхідність подальшого розвитку нового напрямку філософських досліджень – екологічної філософії, яка вирізняється предметом дослідження й колом завдань.

Методологія дослідження

Теоретичними засадами дослідження слугують праці як зарубіжних, так і вітчизняних філософів та вчених, які протягом десятиліть аналізували трансформації в європейській культурі, що розпочалися ще на початку минулого століття і призвели не лише до змін у всіх соціальних практиках, а й до зміни ставлення людини до природи. Доречним буде застосувати метод компаративного аналізу, а також системно-логічний і структурний методи дослідження.

Результати

Аналіз основних причин виникнення глобальних проблем, передусім екологічної, з якими зіткнулося людство наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть вимагає повернення до тих часів, коли філософи та вчені вперше почали висвітлювати трансформації

суспільства й особистості, які призвели, за їхніми словами, до бездуховності й практицизму. Так, ще на початку минулого століття своє занепокоєння долею людства в майбутньому, характером його взаємовідносин із природою й можливими негативними наслідками цих відносин висловлювали мислителі, які стояли біля витоків ноосферного мислення. Зокрема, М. Федоров писав, що природа протистоїть людині як ворожа сила, а людина, знищуючи її, потрапляє ще в більшу залежність від природи. Необхідним є не підкорення природи, а її «регулювання», шляхом внесення волі й розуму» (Семенова, 1990). Така стурбованість філософа свідчить про те, що на той час уже накопичилося достатньо фактів, які змусили мислителів говорити про небезпеку подальшого зростання відчуження людини від природи.

При формуванні соціально-культурного концепту екологічної свідомості не можна оминати увагою філософсько-світоглядну спадщину представника природничо-наукового космізму В. Вернадського. Відомий учений писав, що людство тривалий час, за посередництвом науки та інновацій, активно впливало на біосферу, перетворюючи її на ноосферу. Проте разом із перетворенням людства на значну геологічну силу прийшло й розуміння, що «вічність життя у Всесвіті не гарантує вічності життя на нашій планеті» (Вернадський, 1994: 120). Тільки усвідомивши свою єдність із космосом, із природою людство зможе забезпечити можливість свого існування в майбутньому, подальший розвиток цивілізації й культури. Так, увесь хід історії має трансформувати суспільну свідомість у бік глобальної. У такий спосіб відповідальність за майбутнє всього людства й природи В. Вернадський перекладає на кожного індивіда, який у своїй діяльності повинен керуватися тими морально-етичними принципами, які у сукупності складають зміст духовності. Адже, за влучним виразом Н. Бора, «ми не тільки є глядачами спектаклю, але одночасно і дійовими особами драми» (Гейзенберг, 1987: 295). У свою чергу, досліджуючи причини кризового стану європейської культури, пов'язаного з переходом культури в цивілізацію, М. Бердяєв зв'язує цей процес із радикальною зміною ставлення людини до природи та підкреслює: «Ера цивілізації почалася з переможного входження машин в життя людей. Життя перестає бути органічним, втрачає зв'язок із природою. Між людиною і природою постає штучне середовище знарядь, якими вона намагається підпорядкувати собі природу... Людина остаточно віддаляється від природи в процесі технічного оволодіння нею й організованого володарювання над її силами. Організованість убиває органічність. Життя стає все більше технічним» (Бердяєв, 2012: 259). У своєму дослідженні мислитель безпосередньо не торкається екологічної проблематики, та висновок його звучить як пророцтво: «Починається культ життя

поза його сенсом» (Там само: 260). Думка М. Бердяєва, висловлена майже дев'яносто років тому, на наше переконання, повною мірою відтворює загальну картину буття суспільства початку ХХІ століття: «Індивідуалізм, атомізація суспільства, нестримна хіть життя, необмежене зростання народонаселення і необмежене зростання потреб, занепад віри, ослаблення духовного життя – все це призвело до створення індустріально-капіталістичної системи, яка змінила весь характер людського життя, весь стиль його, відірвавши життя людське від ритму природи» (Там само: 260). До схожого висновку дійшли й представники культурно-цивілізаційного підходу до періодизації історії (О. Шпенглер, А. Тойнбі та ін.), які виявили суперечність між культурою й цивілізацією, але не змогли запропонувати шляхи її подолання.

Сутність сучасних світових проблем необхідно шукати не в зовнішніх факторах, а саме в людині, в тих світоглядних орієнтирах, ціннісних настановах, які зумовлюють її вчинки й способи самореалізації. Людство ще не втратило остаточно можливості забезпечити якісне життя не тільки поколінню, яке живе сьогодні, а й гарантувати його майбутнім поколінням. Потрібно лише змінити світоглядні установки, виробити нові пріоритети в житті, привести їх у відповідність до вимог концепції стійкого розвитку, оскільки «споживацтво, гедонізм, як свідчить історія минулих цивілізацій, є тупиковим шляхом розвитку людства, його культури» (Мокляк, Покотило, 2015: 138).

У контексті проблематики нашого дослідження становить інтерес конференція ООН на рівні глав держав і урядів, яка відбулася в червні 1992 року в Ріо-де-Жанейро і була присвячена проблемам довкілля і розвитку. Висновки, зроблені за її результатами, на перший погляд, були парадоксальними: шлях, який призвів промислово розвинуті країни до добробуту, не може бути обраним іншими країнами світу. І якщо країни, які на той час вважалися такими, що відставали в індустріально-технологічному й економічному відношенні, підуть шляхом промислово розвинених країн Європи та Америки, вони зумовлять екологічну загибель цивілізації в найближчому майбутньому, оскільки модель передових країн світу, як засвідчив один із доповідачів, «визнана такою, що призведе до катастрофи» (Ріо-де-Жанейрская декларація по оточуючій середі і розвитку, 1992). З часом знайшлося достатньо аргументів, які підтверджували правомірність такої заяви, і стало зрозумілим, що задля безпечного спільного майбутнього людство вже не може продовжити свій рух уперед, обравши шлях, проторений західною техногенною цивілізацією. І тому найпрогресивніші представники світової спільноти змушені були зосередитися на інтенсивному пошуці альтернативних шляхів розвитку людства, формуванні нових світоглядних орієнтирів та загальнолюдських цінностей. Адже людство, як у фізичному, так і в біологічному і соціальному сенсі, все ще, за влучним виразом академіка М. Моїсеєва, «тримається на вістрі».

В останні десятиліття світовою спільнотою нарешті було усвідомлено, що ніколи і ніяка інша проблематика не об'єднувала людей різних національностей, віросповідань, рівня розвитку так, як глобальна екологічна проблема. Суспільна свідомість нарешті сприйняла загрозу планетарної катастрофи як реальну, а не утопічну. Як відмічають у цьому зв'язку вітчизняні дослідниці Л. Мокляк та Г. Покотило, «для свого порятунку, зведена до становища автомата, дегуманізована людина техногенного суспільства, яка «споживає» і «розважається» з прогресуючими некрофільними тенденціями, потребує глибинного повороту в своїй свідомості до біофільних, життєстверджувальних начал, заснованих на почутті любові до людини, природи, життя загалом» (Мокляк, Покотило, 2015: 135). Фахівці різних галузей науки в усьому світі докладають максимум зусиль для знаходження шляхів вирішення екологічних проблем, що дає надію на отримання, врешті-решт, вагомих результатів. Проте стан справ, передусім, у країнах пострадянського простору, досі залишається майже без змін, що, як правило, зумовлено відсутністю в цих країнах системи заходів економічного характеру.

Специфічною ознакою соціальної ситуації є та, що сучасна цивілізація, яка досягла високого рівня науково-технічного розвитку (за рахунок нанесення значної шкоди природі), призвичаїлася комфортно почуватися в таких умовах! Як писав у цьому контексті С. Кримський, «в індустріальну епоху, на завершальному рубежі індустріальної цивілізації, неможливо відволіктися від феномену двозначності нестримного практицизму в спілкуванні людини з природою й собі подібними» (Кримський, 2000: 63-65). Саме цим можна пояснити той факт, що лівова частина коштів, навіть у промислово розвинутих країнах світу, витрачається не на збереження природи, не на зміну структури виробництва і споживання, а на зменшення наслідків процесів деградації довкілля.

Важливим підсумком багатьох досліджень з екологічної проблематики стало усвідомлення того факту, що якщо людство бажає запобігти екокатастрофі, то необхідно виробити таку парадигму прогресу, яка була б заснована на самообмеженні, на зміні типів виробництва з метою зменшення його зростання. І оскільки, як відмічає П. Тейяр де Шарден, еволюція розуму людини є можливою лише на суспільному рівні, то задля досягнення цієї мети людству в усі часи необхідно було об'єднуватися (Тейяр де Шарден, 1987: 225). Думку швейцарського мислителя розвивають вітчизняні дослідники С. Кримський та Ю. Павленко, які доводять, що «включення розуму в систему природи стає необхідним, він протистоїть ентропії, розкриває інформаційні підоснови еволюції, забезпечує умови зростання цілісності біосфери і відшукує шляхи припинення процесу зменшення генної багатомірності життя» (Кримський, Павленко, 2007: 41).

Обговорення

Деякі філософи і вчені стверджують, що на сучасному етапі суспільного розвитку людство відчуває тісний екологічний, демографічний зв'язок, не відчуваючи при цьому єдності в культурно-

цивілізаційному сенсі. Причина такого стану, на їхню думку, криється в тому, що цивілізації перебувають на різних рівнях економічного розвитку і через це мають неоднакові можливості у вирішенні екологічної проблеми. І, найголовніше, далеко не всі вони демонструють готовність і бажання почати діяти в цьому напрямку. Аргументом на підтвердження такого висновку може стати те, що закляти мислителів, які не тільки наводять переконливі аргументи щодо небезпеки загострення екологічної ситуації на планеті, але й пропонують конкретні вектори руху в потрібному напрямку, залишаються без відповіді. Тут буде доцільним знову згадати П. Тейяра де Шардена, який писав: «Народи і цивілізації досягли такого ступеня периферичного контакту, або економічної взаємозалежності, або психічної спільності, що далі вони можуть зростати лише шляхом взаємопроникнення» (Тейяр де Шарден, 1987: 204). Схожу позицію висловлює відомий учений, автор концепції «поляризованої біосфери» Б. Родоман, який обстоює необхідність застосування соціального, а не комерційного підходу до екології, оскільки «навіть при ідеальному, майже безвідходному виробництві формується колосальний штучний коловорот речовин, які витісняють природу. Прагнення до різноманітності товарів забруднює довкілля, а пов'язане з цим пожвавлення економіки є умертвінням біосфери» (Родоман, 2007: 2).

У сучасних працях із філософських проблем екології дедалі частіше обґрунтовується положення про необхідність становлення екологічної свідомості як особливої форми суспільної свідомості, що визнано життєвою потребою сьогодення. Зокрема, І. Жибуль зазначає, що сутність екологізації суспільної свідомості полягає у «внесенні екологічного аспекту в усі інші форми (політичну, правову, мораль, мистецтво, філософію та ін.) і рівні (теоретичний і буденний, масову свідомість, ідеологію і суспільну психологію) суспільної свідомості» (Жибуль, 1991: 123-124). Авторське визначення сутності екологічної свідомості запропонував П. Каракко, який дослідив процеси інтеграції філософії та екології й обґрунтував можливість інтеграції цих форм суспільної свідомості та становлення екологічної філософії: «Її (екологічну свідомість Н.Ч.) можна визначити як сукупність ідей і уявлень про взаємозв'язки в системі «суспільство-природа» і в самій природі, які орієнтують суспільство на раціональні форми природовикористання» (Каракко, 2009: 13). Послідовно розвиває ідею взаємозв'язків усіх форм суспільної свідомості керівник Інституту соціальної екології в штаті Вермонт М. Букчин (США), наголошуючи на необхідності збільшення загальнолюдського інтересу до формування нового типу суспільства – екологічного, створенню якого має сприяти й філософія. За переконанням дослідника, «лише діалектика... може вибрати кращий матеріал для нашого світу для того, щоб на його основі побудувати новий світ» (Букчин, 1996: 155). Специфічною ознакою нового типу суспільства стануть «екологічні форми виробництва», які функціонуватимуть у злагоді з процесами природних екосистем і враховуватимуть особливості окремих біорегіонів, де розташовуватимуться такі виробництва. Свою позицію щодо інтеграції екології й філософії

обстоює відомий німецький дослідник у галузі філософських питань екології В. Хьосле, який ставить перед філософією особливе завдання: ґрунтовно проаналізувати сучасну економічну кризу і сформулювати окремий напрямок досліджень – філософію екологічної кризи» (Кобилянський, 2003: 9). Очікуваним результатом цих досліджень має стати створення обґрунтованої стратегії екологічного виживання людства.

Отже, підсумовуючи зазначене вище, можна стверджувати, що підсумками окреслення основного кола проблем біосфери і переосмислення характеру ставлення до неї людини стають нові завдання, які наука ХХІ ст. ставить перед філософією. Такий підхід передбачав В. Вернадський, коли стверджував: «Час філософії – в майбутньому. Він настане тоді, коли філософія переробить величезний науковий матеріал встановлених наукою фактів і наукових емпіричних узагальнень, який безперервно зростає і який сучасній філософії вже значною мірою є чужим» (Вернадський, 1997: 233).

Сьогодні в філософії активно розвивається окремий напрямок досліджень – екологічна філософія. Це поняття введено в науковий обіг ще 1984 року відомим норвезьким філософом А. Несом, який є автором концепції глибинної екології і засновником її нової течії. В трактуванні мислителя, екофілософія постає суб'єктивною мудрістю, яка зосереджена на системі цінностей, що приймається індивідуально, з точки зору якої людина «спостерігає і оцінює природу й своє ставлення до неї» (Цит. за: Сахроков, Шилин, 2001: 146). Протилежну позицію щодо змісту екофілософії висловлює польський дослідник Е. Хулль, який вважає, що вона є особливим підходом, стилем мислення, який функціонує на соціально об'єктивованих поглядах і концепціях» (Хулль, 2009: 3).

Викладене вище дозволяє стверджувати, що новий напрямок філософських досліджень сформувався як відповідь на виклики сьогодення. Він має за мету виробити стратегію дій, які принаймні загальмують, якщо не зупиняють поглиблення сучасної екологічної кризи. Алгоритм дій передбачає залучення екологічної філософії до процесу формування переконання людства в необхідності збереження сучасної біосфери задля його подальшого існування, до формування екологічної свідомості світової спільноти. Ускладнює завдання те, що людській свідомості іноді нав'язують сумнівні ідеї стосовно докорінної зміни біосфери; тішать ілюзіями про те, що природа сама знайде можливість для відновлення тощо. Так, досліджуючи вплив сучасних засобів масової інформації на формування суспільної свідомості, Т. Пода констатує: «Результатом поглиблення впливу ЗМІ на людину є погіршення її розумової діяльності, що призводить до послаблення раціонально-критичної оцінки того, що відбувається» (Пода, 2014: 69). Всі ми пам'ятаємо відомі слова М. Булгакова, які він уклав в уста свого професора П. Преображенського: «На людину і на тварину можна впливати тільки навіюванням», «Розруха не в клозетах, а в головах».

Проблема коеволюції людини і біосфери є фундаментальною як для представників багатьох галузей наукового знання, так і для екологічної

філософії: «Якщо ми не перетворимо ідею коеволюції на стратегію природничонаукового і філософського підходів до природи, в нас, вочевидь, не залишиться надії хоча б трохи просунути вперед у спробах зрозуміти взаємозв'язок між природою і людиною, між еволюцією психіки і поведінкою тварин з одного боку, а з іншого – між біологічною і соціокультурною еволюцією» (Лисеев, 2009: 35). Досягнення поставленої мети є неможливим без формування людини з розвиненим інтелектом й високим рівнем культури мислення. У цьому контексті, досліджуючи особливості формування екологічної культури сучасної людини, О. Скиба справедливо зазначає, що «необхідно з дитинства виховувати в людині дбайливе ставлення до природи й уміння уникати тих наслідків діяльності, які негативно сплинуть на природу» (Скиба, 2021: 148).

Висновки

Окреслені проблемні питання, на пошуках відповідей на які зосереджена сьогодні екологічна філософія, не вичерпують усього її проблемного поля. З часом його кордони будуть розширюватися, адже екологічна ситуація в сучасному світі є занадто складною, щоб ми могли тішити себе ілюзіями щодо того, що стратегія спільних дій буде виробленою вже найближчим часом. Не викликає сумніву лише те, що роль нового напрямку філософських досліджень у формуванні екологічної свідомості людей у подальшому буде лише зростати.

Список літератури

1. Семенова С. Г. Николай Федоров. Творчество жизни / С. Г. Семенова. – М., 1990.
2. Вернадский В. И. Живое вещество и биосфера / В. И. Вернадский. – М.: Наука, 1994. – 672 с.
3. Гейзенберг В. Шаги за горизонт / В. Гейзенберг. – М.: Прогресс, 1987. – 368 с.
4. Бердяев Н. А. Смысл истории. Новое средневековье / Н. А. Бердяев. – М.: Канон+РООИ "Реабилитация", 2016. – 448 с.
5. Мокляк Л. І. Природа як духовна цінність у становленні культури сучасного українського суспільства / Л. І. Мокляк, Г. М. Покотило // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Збірник наукових праць. – Вип. 2(22). – 2015. – С. 135-140.
6. Рио-де-Жанейрская декларация по окружающей среде и развитию. Принята Конференцией ООН по окружающей среде и развитию, Рио-де-Жанейро, 3-14 июня 1992 г. Текст Декларации взят с сайта Организации Объединенных Наций http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml
7. Крымский С. Б. Философия как путь человечности и надежды / С. Б. Крымский. – К.: Курс, 2000. – 308 с.
8. Тейяр де Шарден П. Феномен человека / П. Тейяр де Шарден. – М.: Наука, 1987. – 240 с.
9. Кримський С. Б. Цивілізаційний розвиток людства / С. Б. Кримський, Ю. В. Павленко. – К.: Вид-во «Фенікс», 2007. – 316 с.
10. Родоман Б. Б. Гуманизм, экология и рыночные отношения / Б. Б. Родоман // Здравый смысл, 2007. – № 3.
11. Жибуль И. Я. Экологические потребности: сущность, динамика, перспективы / И. Я. Жибуль; под ред. А. И. Савастюка; АН БССР, Институт философии и права. – Минск: Наука и техника, 1991. – 181[2].
12. Карак П. С. Экологическая философия - одно из направлений современной философии / П. С. Карак. – Минск, 2009. – С. 11-17.
13. Букчин М. Реконструкция общества: на пути к зеленому будущему / М. Букчин. – Нижний Новгород, 1996.

14. Кобылянский В. А. Философия экологии: общая теория экологии, геоэкология, биоэкология / В. А. Кобылянский. – М., 2003.

15. Вернадский В. И. О науке / В. И. Вернадский. Т. 1. – Дубна, 1997.

16. Сахроков В. А. Экофилософия культуры ислама / В. А. Сахроков, К. И. Шилин. – М., 2001.

17. Хулль Э. Экофилософия природы / Э. Хулль // Философия природы сегодня. – М.: Издательство Канон-Плюс, 2009. – 512 с.

18. Пода Т. А. Інформаційна війна як стратегія формування політичної свідомості / Т. А. Пода // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Збірник наукових праць. – Вип. 1(19). – 2014. – С. 67-70.

19. Лисеев И. К. Природа в современном философском дискурсе / И. К. Лисеев // Философия природы сегодня. – М.: Издательство Канон-Плюс, 2009. – 512 с.

20. Скиба О. П. Екологічна культура як складова духовності сучасної людини / О. П. Скиба // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Збірник наукових праць. – Вип. 1(33). – 2021. – С. 146-149.

References

1. Semenova, S. G. 1990. Nikolay Fedorov. Tvorchestvo zhizni [Nikolay Fedorov. Creativity of life]. Moscow: Sovetskiy pisatel.
2. Vernadsky, V. I. 1994. Zhivoye veshchestvo i biosfera [Living matter and biosphere]. Moscow: Nauka.
3. Geyzenberg, V. 1987. Shagi za gorizont [Steps beyond the horizon]. Moscow: Progress.
4. Berdyayev, N. A. 2016. Smysl istorii. Novoye srednevekovye [The meaning of history. New Middle Ages]. Moscow: Kanon+ROOI "Reabilitacziya".
5. Mokliak, L. I., and Pokotylo, H. M. 2015. "Pryroda yak dukhovna tsinnist u stanovleni kultury suchasnoho ukrainskoho suspilstva" [Nature as a spiritual value in the formation of the culture of modern Ukrainian society]. Visnyk Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu. Seriya : Filosofiia. Kulturolohiia, Proceedings of the National Aviation University. Series: Philosophy. Cultural Studies, 2(22): 135-140. <https://doi.org/10.18372/2412-2157.22.12441>
6. United Nations Conference on Environment and Development. 1992. Rio-de-Znaneyskaia deklaratsiia po okruznaiushchey srede i razvitiu [Rio de Janeiro Declaration on Environment and Development]. June 3-14. http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml.
7. Krymskiy, S.B. 2000. Filosofiia kak put chelovechnosti i nadezhdy [Philosophy as the path of humanity and hope]. Kyiv: Kurs.
8. Tejyar de Sharden, P. 1987. Fenomen cheloveka [The Phenomenon of Man]. Moscow: Nauka.
9. Krymskiy, S.B., and Pavlenko, Yu.V. 2007. Tsyvilizatsiyni rozvytok ljudstva [Civilizational development of mankind]. Kyiv: Vyd-vo "Feniks".
10. Rodoman, B.B. 2007. Gumanizm, ekologiya i rynochnyye otnosheniya [Humanism, Ecology and Market relations]. Zdravyy smysl, Common Sense 3.
11. Zhibul, I. Ia. 1991. Ekologicheskie potrebnosti: sushchnost. dinamika. perspektivy [Environmental needs: essence, dynamics, prospects], edited by Savastiuk. Minsk: Navuka i tekhnika.
12. Karako, P. S. 2009. Ekologicheskaya filosofiya - odno iz napravleniy sovremennoy filosofii [Environmental philosophy is one of the directions of modern philosophy]. Minsk: Navuka i tekhnika.
13. Bukchin, M. 1996. Rekonstruktsiya obshchestva: na puti k zelenomu budushchemu [Reconstructing Society: Towards a Green Future]. Nizhnij Novgorod.
14. Kobylyanskiy, V. A. 2003. Filosofiya ekologii: obshchaya teoriya ekologii. Geoekologiya. Bioekologiya [Philosophy of Ecology: General Theory of Ecology. Geoecology. Bioecology]. Moscow.
15. Vernadskij, V. I. 1997. O nauke [On science]. Vol. 1 of The Collected Works "Nauchnoye znaniye. Nauchnoye tvorchestvo. Nauchnaya mysl" [Scientific Knowledge. Scientific Creativity. Scientific Thought]. Dubna: Izd. tsentr "Feniks".
16. Sakhrokov, V. A., and Shilin, K. I. 2001. Ekofilosofiya kultury islama [Ecophilosophy of the culture of Islam]. Moscow.

17. Khull, E. 2009. Ekosofskaya filosofiya prirody [Ecosophical philosophy of nature]. Moscow: Izdatelstvo Kanon-Plyus.

18. Poda, T. A. 2014. "Informatsiina viina yak stratehiia formuvannya politychnoi svidomosti" [Information warfare as a strategy for the formation of political consciousness]. Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriya: Filosofii. Kulturolohiia, Proceedings of the National Aviation University. Series: Philosophy. Cultural Studies, 1(19): 67-70.

19. Liseev, I. K. 2009. Priroda v sovremennom filosofskom diskurse [Nature in modern philosophical discourse]. Moscow: Izdatelstvo Kanon-Plyus.

20. Skyba, O. P. 2021. "Ecological culture as a component of the spirituality of modern man." Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriya : Filosofii. Kulturolohiia, Proceedings of the National Aviation University. Series: Philosophy. Cultural Studies, 1(33): 146-149. <http://doi.org/10.18372/2412-2157.33.15661>.

Н. А. Ченбай

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ КАК ОТВЕТ НА ВЫЗОВЫ СОВРЕМЕННОСТИ

Аннотация. В статье анализируется феномен экологического сознания, обосновываются его социокультурное и цивилизационное измерения. Показано, как кризисные явления в европейской культуре и цивилизации обусловили необходимость формирования глобального сознания, существующего в связях с другими формами общественного сознания, которые также экологизируются. Проиллюстрировано, что накопленные проблемы, связанные с углублением экологического кризиса на планете, обусловили необходимость зарождения нового направления философских исследований – экологической философии; сделан акцент на проблеме интеграции экологии и философии в современном философском научном знании.

Ключевые слова: экологическая философия, экологическое сознание, цивилизация, культура, экологический кризис, глобальные проблемы.

N. Chenbai

ENVIRONMENTAL CONSCIOUSNESS FORMATION AS A RESPONSE TO THE CURRENT CHALLENGES

Introduction. The challenges of the global order prove that it is environmental issues that demonstrate the level of self-awareness of both society as a whole and the individual. The idea that the vital need of today is the formation of ecological consciousness and the need to green all its other forms is substantiated in the works on the philosophical problems of ecology. **The aim and tasks.** The aim of this study is to identify the content of the phenomenon of ecological consciousness, as well as those transformations in culture and civilization that provoked the development of ecological philosophy. **The aim and tasks.** The theoretical foundations of the study are the works of philosophers and scientists who analyzed the transformations in European culture that changed man's attitude to nature. It will be appropriate to apply the method of comparative analysis, as well as system-logical and structural research methods. **Research results.** The analysis of the main causes of global problems requires a return to the times when philosophers and scientists began to cover the transformations of society and the individual, which, they said, led to spirituality and practicality. The essence of modern world problems must be sought not in external factors, but in man. The social consciousness has finally accepted the threat of a planetary catastrophe as real. Specialists in various fields of science make every effort to find ways to solve environmental problems. An important result of many studies has been the necessary realization to develop a paradigm of progress that would be based on self-restraint, on changing the types of production in order to reduce its growth. **Discussion** Mankind has a close ecological, demographic connection, without feeling the unity in the cultural and civilizational sense. Modern civilizations are at different levels of economic development and therefore have different opportunities in solving environmental problems. In philosophical studies of ecology the position on necessity of formation of ecological consciousness is substantiated. Environmental philosophy as a separate area of research which aims to develop a strategy of action that will at least slow down, if not stop the deepening of the current environmental crisis is being actively developed. The problem of coevolution of man and the biosphere is fundamental to ecological philosophy.

Conclusion. In the future, the role of eco-philosophy in shaping people's consciousness will continue to increase.

Keywords: ecological philosophy, ecological consciousness, civilization, culture, ecological crisis, global problems.

УДК 316.773.4

Т. Г. Шоріна

ПОНЯТТЯ СУЧАСНОЇ ЕКОЛОГІЇ В ФОКУСІ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО ТА НАУКОВОГО ЗНАННЯ

Національний авіаційний університет
ORCID: 0000-0001-9281-7840

Анотація. У статті з'ясовуються потенціал філософського світогляду у комплексі науково-екологічних знань та місце концепції «сталого розвитку» у вирішенні проблем екологічної кризи як сучасного глобального «виклику». Задаванням статті є уточнення сучасного розуміння терміну «екологія» та його предметного кола. Важливим філософсько-методологічним підходом до аналізу екологічної проблеми є виявлення її зв'язків із різними сторонами суспільного буття та звернення до питань великого соціального і гуманітарного звучання. Наголошено, що вирішення глобальних екологічних проблем напряму пов'язане зі скороченням антропогенного впливу на біосферу до рівня, при якому зберігається здатність біосфери до відтворення здорового навколишнього середовища. Повною мірою реалізувати все це можна за умови зміни системи ринкових цінностей людини, відповідних діяльнісних орієнтацій і стереотипів поведінки.

Ключові слова екологія; філософія; філософія екології; екологічна криза; глобальні проблеми людства; природа; концепція сталого розвитку.

Вступ

У передмові до останньої ювілейної доповіді Римському клубу її автори схвильовано діагностують, що, не дивлячись на прийняті світовою спільнотою запобіжні заходи, світ знову перебуває в кризі (Weizsäcker, Wijkman, 2018: Preface, VI; 1). Особли-

вістю цієї кризи є її зростаючий характер. Окрім того, вона проявляється не в окремій суспільній сфері, а є всеохоплюючою. Автори відслідковують нестійкі тренди не тільки в природі (патогенні екологічні, геологічні, біологічні, кліматичні зміни). Кризу вони вбачають у самій західній суспільній системі відносин,